

**AZƏRBAYCANIN NEFT SƏNAYESİ TARİXİNDƏN
(XX əsrin 80-ci illərinin birinci yarısı)
(birinci məqalə)****R.O.QURBANOV**
Bakı Dövlət Universiteti

Hazırda suveren və müstəqil dövlət quruculuğu yollarında inamla addımlayan Azərbaycan Respublikasının qarşısında duran mühüm iqtisadi və sosial-siyasi vəzifələrin həllində iqtisadiyyatımızın aparıcı sahələrindən biri kimi neft sənayesi mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Lakin 80-ci illərdə İttifaq dövləti tərəfindən Azərbaycan neft sənayesinin potensial imkanları nəzərə alınmamış, totalitar rejim xalq təsərrüfatının dinamik və ahəngdar inkişafında yanacaq-enerji bazasının aparıcı sahələrindən biri olan neft və qazçıxarma sənayesinin mühüm əhəmiyyətini qiymətləndirməmişdi. Hansı ki, neft və qazçıxarma sənayesi ölkə iqtisadiyyatının baza sahələrindən biri olmuşdu. Dünyanın ən qiymətli və təmiz neftlərindən biri olan Azərbaycan nefti milyon tonlarla sovet imperiyasına axıdılmışdı. İş o yerə çatmışdı ki, neftin bir litri respublika üçün ən adi mineral suyun bir litrindən az qazanc vermişdi. Ayrı-ayrı lokal xarakterli irəliləyişlərin təmtəraqlı büsatı arxasında neft sənayesinin ilbəl bərhad hala düşməsi, geriləməsi pərdələnmişdi.

Baxmayaraq ki, həmin illərdə neft, neftayırma və kimya sənayesində müəyyən işlər görülmüşdü. Dənizin dərinliyi 110-120 metrə çatan yerlərdə quyuların qazılması neft-qaz hasilatının inkişafında keyfiyyətə yeni mərhələ hesab edilmişdi. 28 Aprel adına yataqda üç nəhəng dəniz platforması tikilmiş və 80-ci illərin sonuna qədər bunlardan 27 quyuyu qazılıb istifadəyə verilmişdir. Üst-üstə həmin quyular sutka ərzində təqribən 11 min ton neft vermişdi. Müqayisə üçün deyək ki, bu bütün Azneft Birliyi üzrə hasilatın həcmindən çox olmuşdu. Qocaman sahə olan neftayırma sənayesinin yenidən qurulması davam etdirilmişdir. Müasir tələbə uyğun neft emalı kompleksləri işə salınmışdır.¹

Azərbaycan neftçiləri yeni perspektivli rayonlarda axtarış və kəşfiyyat qazma işləri aparmış və bir sıra yüksək məhsuldar yataqlar aşkararaq çıxararaq karbohidrogen xammal ehtiyatlarını xeyli təmin etmişdilər. «Xəzərneftqazsənaye» Ümumittifaq İstehsalat Birliyi kollektivi yaxşı işləyərək neft hasilatını xeyli artırmışdılar. Bu birlik təkcə 1985-ci ildə 9,6 milyon ton neft çıxarmışdır ki, bu da bütövlükdə respublika üzrə neft hasilatının sabitləşməsinə imkan vermişdi. Birlik respublikada çıxarılan neftin 70, qazın isə 90 faizini verirdi.²

80-ci illərin birinci yarısında Xəzər dənizində 15 neft və qaz yatağı

istismar edilmişdi. Bunlardan 12-i sənaye istismarı rejimində işləmişdi. Bu dövrdə köhnə dəniz yataqları neft və qaz kondensatının 80 faizə qədərini vermişdi.³

Azərbaycan hökumətinin 1981-ci il tarixli xüsusi qərarında nəzərdə tutulmuş tədbirlərin həyata keçirilməsi nəticəsində 1985-ci ilə qədər bəzi mədənlərdə ümidverici nəticələr əldə olunmuşdur. Məsələn, laydaxili yanmanın tətbiqi ilə Artyom yatağında bəzi quyuların nəinki debütünü artırmaq, hətta onları istismarın fontan və kompressor üsullarına keçirmək mümkün olmuşdur. Kirovneft NQÇİ (neft qaz çıxarılması idarəsi)-nin Siyanşor, Qaradağneft NQÇİ-nin Umbakı sahələrində təkrar metodların tətbiqi ilə quyuların debütünü 2 dəfə artırmaq mümkün olmuşdur. Laylara səthi aktiv maddələrin vurulması yolu ilə Səngəçal-Duvannı mədəninə (Bulla adası) ayda 10 min ton əlavə neft alınmışdı.⁴

«Xəzərdənizneftqazsənaye» birliyinin dəniz geoloji-kəşfiyyat idarəsi 80-ci illərin birinci yarısında 172180 metr müxtəlif məqsədli qazma işləri görmüşdür ki, bu da planda nəzərdə tutulduğundan 21 min metr çox idi. Bu da qazma idarəsinə 949 min manat gəlir gətirmiş, işlərin maya dəyərinin aşağı salınması nəticəsində əldə etdiyi qənaət 2.840 min manat olmuşdur.⁵

«Xəzərdənizneftqazsənaye» birliyinin Abşeron arxipelaqında (bir-birinə yaxın adalar qrupu) müasir texniki vasitələrin tətbiqi vasitəsi ilə apardığı seysmik tədqiqatlar nəticəsində 1981-1982-ci illərdə bir sıra yataqların məhsuldar laylarının qalınlığı və onların alt sərhədləri müəyyənləşdirilmişdir.⁶

Xəzər dənizində «28 Aprel» yatağında 1985-ci ilin sonuna qədər ölkə neft sənayesinin tarixində birinci olaraq dənizin dərinliyi 100-112 metrə çatan sahəsində 3 stasionar platforma tikilib istifadəyə verilmişdir.⁷ (Qeyd: 1985-ci ilədək son 36 ildə Xəzərdə müxtəlif məqsədli 1200 platforma tikilmişdir). Ancaq 1 və 2 №-li platformalardan Neft Daşlarınınadək çəkilən neft borusu, nəqliyyat xərclərini azaltmaq hesabına ildə 3 mil. manatlıq iqtisadi səmərə götürməyə imkan vermişdi. (7 – 1985, №11, s. 3)

1984-cü ilin mart ayında Bakı Dərinlik Özülləri zavodunun birinci növbəsinin istifadəyə verilməsi və burada 100 metrlik dərinlikdə qoyulacaq platformaların istehsalına başlanılması dəniz neftçiləri qarşısında böyük imkanlar açmışdı. Keçmiş ittifaq sənayesində analoqu olmayan, tikilişinə böyük vəsait sərf edilən, ulu öndər H.Əliyevin bilavasitə səyi və təkidi ilə tikilən bu müəssisə Xəzər dənizinin yeni yataqlarının açılmasına yol açmış, dəniz neftçilərinin ən birinci dayağına çevrilmişdir.

80-ci illərin birinci yarısında Azərbaycan hökuməti İttifaqın Neftayırma və Neft-Kimya Sənayesi nazirlikləri ilə birlikdə işləyib hazırladıkları kompleks proqrama uyğun olaraq, neft sənayesindəki geriliyi aradan qaldırmaq məqsədilə Azərbaycan neftayırma sənayesində əsaslı yenidənqurma işləri aparmışdılar. Qısa müddət ərzində bir sıra Bakı zavodlarında neftin ilkin emalı və yüksək keyfiyyətli benzinin əldə edilməsi üzrə güclü qurğular tikilib istifadəyə verilmişdir. Nəticədə bu qurğularda yüksəkətkanlı benzin istehsalını 3,5 dəfə artırmaq, neft və neft məhsulları itkilərini 2, enerji ehtiyacları sərfini 1,4 dəfə azaltmaq və əmək məhsuldarlığını 20 faiz yüksəltmək mümkün olmuşdur.⁸

Tədqiq etdiyimiz dövrdə respublika neftayırma zavodlarının bir hissəsində I A, I M tipli katalik krekinq qurğuları ikipilləli iş sxeminə

keçirilmişdir. Qurğuların bu cür yenidən qurulması nəticəsində istehsal olunan benzinin otkan ədədini 1,5-2,0-dək qaldırmaq mümkün olmuşdur. (8-1986, № 10, s. 63).

80-ci illərdə V.İ.Lenin adına Yeni BNZ-də istehsalın texnikaca yenidən qurulması və təkmilləşdirilməsi nəticəsində müəyyən uğurlar qazanılmışdı. Məsələn, 31 və 32 №-li katalik kreninq qurğularında Azərb. EA Neft Kimya Prosesləri İnstitutunun işləyib hazırladığı tədqiqat tətbiq edilmiş və nəticədə oksidləşmənin katalizatorları adlanan promotorların tətbiqi nəticəsində benzin çıxışı 3-4 faiz artmışdır. İlk hesablamalar göstərmişdir ki, bu yeniliyin tətbiqi nəticəsində hər bir qurğuda bir ildə 800-900 min manata qədər qənaət etmək mümkün olmuşdur. Tətbiq olunan seolit tərkibli katalizatorların köməyi ilə zavodda avtomobil benzininin çıxıntısını 32 faizdən 34 faizə qaldırmaq mümkün olmuşdur.

Lakin göstərdiyimiz ayrı-ayrı müvəffəqiyyətlər lokal xarakter daşmış, bütövlükdə neft sənayesində mövcud olan geriliyi aradan qaldıra bilməmişdi. Bu özünü həmin dövrdəki ali partiya sənədlərində də göstərmişdi.

Azərbaycan neft sənayesində yaranan gerilik 80-ci illərin ortalarında özünü xüsusilə qabarıq şəkildə göstərmişdi. Məsələn, 1984-cü ilin yekunlarına görə, neft hasilatı üzrə illik plan kəsirdə qalmışdır. Tapşırığa cəmi 99 faiz əməl olunmuşdur. (5 – 1985, 9 yanvar). Gerilik xüsusən də Azneft birliyində güclü (94,9 faiz) olmuşdur. Ümumiyyətlə, iki birlik üzrə 12 neft-qazçıxarma idarəsindən 9-u planı kəsirlə yerinə yetirmişdir.⁹ Qazma işlərində isə daha ağır vəziyyət yaranmışdır. Azneft birliyi üzrə illik qazma planına 82,9 faiz, o cümlədən kəşfiyyat qazması üzrə cəmi 63,1 faiz, «Azərdənizneftqazsənaye» birliyi üzrə isə 87,8 faiz əməl olunmuşdur (5-1985, 10 yanvar). İki birlik üzrə 14 qazma idarəsindən cəmi 4-ü plan tapşırıqlarının öhdəsindən gələ bilmişdir.

1985-ci ilin mart ayında keçirilən respublika partiya-təsərrüfat fəallarının yığıncağında qeyd olunmuşdu ki, 1984-cü ildə respublika üzrə neft hasilatı planına cəmi 98,8 faiz əməl olunmuşdur. Ən pis hal ondan ibarət idi ki, hasilatın səviyyəsi 1983-cü ilə nisbətən aşağı düşmüşdür.¹⁰

Azərbaycan Mərkəzi Statistika İdarəsinin məlumatlarına görə Azərbaycan Neft Birliyi 1984-cü ilin satış üzrə dövlət planına cəmi 96 faiz əməl etmişdir. (5 – 1985, 31 yanvar).

70-ci illərin ikinci yarısının son illərində hər il 100 min metrədən çox qazma işi kəsirdə olmuşdur. Qazma işləri zamanı məhsuldar vaxt cəmi 75 faiz təşkil etmişdi.

Bütün bunlara baxmayaraq 1985-ci il üçün yenə də yüksək öhdəliklər götürülmüşdü. Respublika neftçiləri 1985-ci ildə plandan əlavə 62 mln. m³ qaz, minlərlə ton neft çıxarmağı, 2,5 min metr qazma işi görməyi öhdələrinə götürmüşdülər. Qəribədir ki, hasilatın daha çox axsadığı Azneft birliyi üzrə daha yüksək öhdəliklər (35 min ton neft, 12 mln. m³ qaz və 1,5 min metr qazma işi) götürülmüşdür. Öhdəliyin qalan hissəsi (10 min ton neft, 50 mln. m³ qaz və 1000 metr qazma işi) «Xəzərdənizneftqazsənaye» birliyinin payına düşmüşdü. (10-1985,16 yanvar).

Lakin nəinki bu öhdəliklər, hətta dövlət planları yerinə yetirilməmişdi. 1985-ci ilin yekunlarına görə Azneft birliyi neft hasilatı planına cəmi 90,9 faiz əməl etmişdir. (11 NQÇİ-dən 8-i planı kəsirdə qoymuş-

dur). Respublika üzrə isə neft hasilatı planı cəmi 97,4 faiz yerinə yetirilmişdir. (5-1986, 12 yanvar).

1985-ci il Azneft birliyi ümumi qazma planına əməl etsə də, kəşfiyyat qazması planını kəsirdə qoymuşdur (85,9 faiz). Neft və qaz hasilatında, ümumiyyətlə, pis nəticələr göstərməyən «Xəzərdənizneftqazsənaye» birliyində 1985-ci ilin qazma planlarının yerinə yetirilməsində böyük geriliyə yol verilmişdir. İllik ümumi qazma planına 79,4, kəşfiyyat qazması planına isə cəmi 52,8 faiz əməl olunmuşdur. (5-1986, 14 yanvar). Nəticədə «Azneft» istehsalat birliyində illik neft hasilatı planı 90,9 faiz, təhvil planı isə cəmi 91 faiz yerinə yetirilmişdir. 1984-cü illə müqayisədə neft hasilatı 3,6 faiz azalmışdır. (8 – 1986, № 1, s. 1) Beləliklə, birliyin kollektivi neft hasilatını sabitləşdirmək vəzifəsini yerinə yetirə bilməmişdir. Əksinə 11 NQÇİ-dən cəmi 2-si hasilat planını yerinə yetirmiş, il ərzində cəmi 337 quyu istifadəyə verildiyi halda (bundan 222-si yeni quyu) 398 quyu sıradan çıxmışdır. Quyuların əsaslı təmir planı cəmi 98 faiz ödənilmiş, birlik üzrə qeyri-məhsuldar vaxtın həcmi 9,1 faizdən 11,3 faizə qalxmışdır. (8-1986, № 1, s. 1)

«Xəzərdənizneftqazsənaye» birliyi isə il ərzində istismara cəmi 136 quyu verdiyi halda, 176 quyu sıradan çıxmışdır.

Beləliklə, 80-ci illərin birinci yarısında Azərbaycan neft sənayesi, onun qarşısında qoyulmuş vəzifələrin həyata keçirilməsinə nail ola bilməmiş, sahənin işində bir sıra nöqsanlara yol verilmişdir ki, bu da geriləməyə səbəb olmuşdur. Bu geriləmədə başlıca səbəb təbii sərvətlərin tükənməsindən daha çox, bu mühüm sahəyə özgə istehlakçı münasibət, hərbi-bürokratik aparatın gündən-günə artan xərclərini ödəmək üçün valyuta əldə etmək mənbəyi kimi baxılması olmuşdur.

Azərbaycan neft sənayesindəki geriliyin əsas səbəblərindən biri, respublika rəhbərliyinin bu sahəyə zəif nəzarət etməsi, karbohidrogen xammalının kompleks emalının təmin edilməməsi, itkiyə yol verilməsi olmuşdur. Digər səbəblərdən biri də, bu istehsalat sahəsinin həmin illərdə elmlə canlı əlaqəsinin zəifləməsi olmuşdur. «Azərneftsənayelayihə» İnstitutu lazımi səviyyədə səmərəli işləməmişdi. On illərlə həmin institut quyuların konstruksiyasını, onların qazılması texnikasını və texnologiyasını təkmilləşdirmək məsələləri ilə məşğul olmasına baxmayaraq, çoxlu vəsait xərcləmiş, lakin qazmanın səmərəlilik göstəriciləri praktiki yoxlaşmamışdır. Başqa elmi müəssisələrin, o cümlədən Cənub YET Geofizika institutunun, Azneftmaş ETİ-nun, Neftmaş XKB-nin, Neftkimyaavtomat ETİ-nun və b.-nin neft sənayesi sahəsinin inkişafına töhfələri demək olar ki, çox az olmuşdur. (9 – 1985, 5 mart)

Respublika Elmlər Akademiyasının neft-qazçıxarma problemləri ilə məşğul olan elmi bölmələrin işlərinin səmərəliliyi aşağı olmuşdu. Neft-qazçıxarması və kəşfiyyatı sahəsində fundamental və tətbiqi elmlərin ayrı-ayrı sahələri zəif, bəzi hallarda sahənin inkişafından ayrı düşmüş şəkildə fəaliyyət göstərmişdir.

Bu gün məlum olduğu kimi, Azərbaycan neft sənayesinin gələcək inkişafı bilavasitə dəniz mədənlərinin inkişafı ilə bağlıdır. Dənizdə neft və qaz hasilatının inkişafı isə xeyli dərəcədə Dərinlik Özülləri zavodunun işindən asılı olmuşdur. Bu cür vacib müəssisənin layihə gücünə çatdırılması ilbəl gecikdirilmişdir.

Neft maşınqayırması sahəsində istehsalın normativ-texniki tələblərinin yerinə yetirilməsi üzərində ciddi nəzarətin olmaması, texniki nəza-

rət şöbələrinin kiçildilməsi, plan öhdəliklərinin yerinə yetirilməsinə ciddi şəkildə əks təsir göstərmişdir. Sahənin geriliyinin başlıca səbəblərindən biri də qazma və mədənlərin istismarı, quyu fondu üzrə mühəndis-texniki işin təşkilində yol verilmiş nöqsanlarla bağlı olmuşdur.

Axtarış və geoloji-kəşfiyyat işlərinin aşağı səviyyədə aparılması neftli sahələrin qiymətləndirilməsi və perspektivli yataqların istifadəyə verilməsini ləngitmişdi. 1983-cü ilin sentyabrında aşkara çıxarılmış Tərsdəllər yatağında 1985-ci ilin martınadək cəmi bir yeni quyu qazılıb istismara verilmişdir. (5 – 1985, 5 mart).

Demək olar ki, istehsalın bütün sahələrində nöqsanların olması ilə bağlı, görülən işlərin keyfiyyəti də xeyli aşağı olmuşdu. Məsələn, 28 Aprel kimi zəngin yatağı, Neft Daşları ilə birləşdirən 530 millimetrlik 22, 5 kilometrlik boru kəmərinin çəkilişi elə tələsik və keyfiyyətsiz aparılmışdır ki, kəmərlər heç 10 ay belə işləməmiş, sıradan çıxmış, onun təmiri üçün böyük texniki və işçi qüvvəsi 3 ay 6 gün yenidən çalışmalı olmuşdur. Nəticədə ölkəyə 100 minlərlə ton neft verilməsi ləngidilmişdi. Eyni zamanda qazma işlərində 100 metr dərinliyə boru endirilərkən boruya bağlanmış pontonların kəsilməməsi nəticəsində qəza baş vermişdir. Qəza müddətində 13 yüksək debütlü quyunu tamamilə dayandırmaq, qalanlarını isə məhdudlaşdırılmış iş rejiminə keçirmək məcburiyyətində qalmışdılar. (10-1987, 11 aprel)

Bu sahədə yaranan vəziyyətin səbəblərindən bir qrupu da, neft sənayesi müəssisələrində sosial məsələlərin həllinə lazımı diqqət verilməməsi, əmək haqqının mütərəqqi üsullarının tətbiq olunmaması, mənzil tikintisi və digər sosial problemlərin ləng həll olunmasından ibarət olmuşdu. «Azneft» və «Xəzərdənizneftqazsənaye» birlikləri üzrə mənzil tikintisi planı ilbəl yerinə yetirilməmiş qalmışdı. 1985-ci ildə «Azneft» birliyi üzrə, öz qüvvələri ilə tikilib istifadəyə verilən mənzil sahəsinin həcmi nəzərdə tutulmuş səviyyəyə nisbətən 10 min kv. metr az olmuşdur. Hansı ki, həmin dövrdə «Azneft» birliyi üzrə mənzil növbəsində duran neftçilərin sayı 3 min nəfərdən çox olmuşdur. (10-1985, 5 mart).

Beləliklə, 80-ci illərin birinci yarısında neft sənayesində yaranan geriliyin başlıca səbəbləri qazma, kəşfiyyat, quyu fondu üzərində mühəndis işinin müasir tələblərdən geri qalması, təsərrüfatçılığın mütərəqqi metodlarının ləng tətbiqi, elmlə əlaqənin zəifliyi və səmərəsizliyi, neft sənayesi müəssisələrində sosial problemlərin həllinə, insan faktoruna kifayət qədər fikir verilməməsi ilə bağlı olmuşdur.

ƏDƏBİYYAT

1. Azərbaycan KP XXXI qurultayının materialları. Bakı, 1986, s. 8.
2. «Вышка», 1985, 5 марта.
3. Azərbaycan neft təsərrüfatı, 1986, № 5, s. 1 (X.Yusifzadənin məqaləsi).
4. «Вышка», 1985, 5 марта.
5. «Вышка», 1986, 22 февраля.
6. Мамедов П.З. Нефтегазовая геология, геофизика и бурение. 1984, вып. 11, с. 20-22.
7. Azərbaycan neft təsərrüfatı. 1985, № 11, s. 3.
8. Алиев В.С., Рустамов М.И. и др. «Нефтепереработка и нефтехимия. 1983, № 3, с. 3, 6: № 9, с. 2-4.
9. «Бакинский рабочий», 1985, 9 января.
10. «Коммунист», 1985, 16 январ.

**ИЗ ИСТОРИИ НЕФТЯНОЙ ПРОМЫШЛЕННОСТИ АЗЕРБАЙДЖАНА
(первая половина 80-х гг. XX века)**

Р.О.ГУРБАНОВ

РЕЗЮМЕ

В настоящее время независимая Азербайджанская Республика, уверенно решая важные экономические и социально-политические задачи, особое внимание уделяет такой важной отрасли экономики как нефтяной.

Однако в 80-е годы союзное строительство не учитывало потенциальные возможности нефтяной промышленности Азербайджана, в условиях тоталитарного режима достойно не оценивалось значение нефтяной промышленности.

Для 80-х гг. в нефтяной промышленности Азербайджана характерно отсутствие разведок новых месторождений, длительное невыполнение планов в области нефтепереработки и нефтяной химии. Особенно эти факты были характерны для производственных объединений «Азнефть» и «Касморнефть».

**FROM THE HISTORY OF OIL INDUSTRY OF AZERBAIJAN
(the first part of 80-th of XX century)**

R.O.QURBANOV

SUMMARY

Now Azerbaijan asan independent Republic, confidently deciding its vital problems of economy, socio-political problems where, special attention is being poid to the oil industry.

However in 80s the allied government did not take into account potential opportunities of oil industry of Azerbaijan, in condition of a totalitarian mode adequately was not estimated the value of the oil industry.

In 80s in Azerbaijan, discovering of new oil-wells and oil deposits, oil-processing and oil-chemical industry had met deficiency. All these facts were characteristic for the industrial unions of “Azneft” and “Kasmorneft”.